

БЕЛЕЖКИ

¹ Трайков, В. Г. С. Раковски – създател на българската национална пропаганда в чужбина – В: Сб. в памет на професор Александър Бурмов. С., 1973.

² Jervis, R. The Logic of Images in International Relations. Princeton University Press, 1970, p. 6.

³ Leslie, M. J. International Propaganda in Retrospect and Prospect. International Communication. Media, Channels, Functions. (Ed. by Heinz-Dietrich Fischer, John Calhoun Merill.) New York, 1970, p. 179.

⁴ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 3, с. 1, 24.II.1879; а. е. 105, с. 3, 22.03.1879; а. е. 328, 1-9, 04.1879; а. е. 39, 1-3, 16.04.1879; а. е. 73, с. 1, 30.04.1879.

⁵ По-подробно за етноцентризма вж. Brown, R. E. Lenneberg Studies in Linguistic Relativity. – In: Readings in Social Psychology. (Ed. by E. Macoby, Th. Newcomb, E. Hartley, Holt, Rinehart and Wilson.) New York, etc., 1958, 9-10; Кон, И. К проблеме национального характера. История и психология. М., 1971, 126-127.

⁶ Craig, G. Political and Diplomatic History. – In: Historical Studies Today. (Ed. by F. Gilbert & Graubard.) New York, 1972, 362-363.

⁷ Kellas, J. The Politics of Nationalism and Ethnicity. Macmillan, 1991, p. 14.

⁸ Political Learning in Adulthood. A Sourcebook of Theory and Research. (Ed. by R. Sigel.) The University of Chicago Press, Chicago, 1989, p. VIII.

⁹ May, A. J. The Passing of the Hapsburg Monarchy 1914-1918. T. I. Philadelphia, 1966., 52.

¹⁰ Илиев, И. Митът за Санстефанска България като „свещена крава“ на българския патриотизъм. – История, 1995, № 6.

¹¹ БИА, ф. 271, а. е. 12, 113-114, 1.07.1882; La Bulgarie, I, 1, 26.08.1882; ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 445, 6-7, 19.12.1916.

¹² Spillmann, K. K. Spillmann. On Enemy Images and Conflict Escalation. – International Social Science Journal. International Conflict Research, 43, 1, 1991, 57-58.

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОМЕНИ В ТУРСКОТО ОБЩЕСТВО (1935-1945)

Ахмед С. Ахмедов

1. Ролята на етатизма за новата социална стратификация в Турция (1935-1939)

Икономическата политика на турското правителство през 30-40-те години допринася за укрепване на икономическата независимост на страната и за отслабване на чуждото влияние в Турция. Тя способства и за редица съществени социално-икономически структурни промени в турското общество.

Турската република започва съществуването си със слабо развита промишленост и полуфеодално селско стопанство. Изостаналата икономическа база определя опростената социална структура на обществото: полуфеодалите и угнетената, лишена от земя селска маса, от една страна, и незначителен брой промишлени работници, от друга. Към тази най-обща характеристика на социалния състав на турското общество в началото на 20-те години трябва да се прибавят и компрадорите, които са малобройни, но икономически силни.

Етатизмът изиграва решаваща роля за социалните промени в областта на промишлеността и търговията. Неговата роля в селското стопанство не е непосредствено въздействаща. Влиянието на етатизма в турското село се проявява под въздействие на значителните промени, които настъпват в града. Развитието на буржоазните отношения в икономиката на града неминуемо влиза в стълкновение с феодалния строй на село. Тук полуфеодалните собственици владеят към 1923 г. 65,5 % от обработваемата земя, а дребните производители притежават от 15 до 50 %. В резултат от въздействието на етатизма твърде трудно, но постепенно в турското село започва трансформация на старата феодална класа и появява нови социални прослойки, които приспособяват своите стопанства

към новите социално-икономически условия, настъпили в Турция в средата на 30-те години.

Развитието на капиталистическата структура на селското стопанство може да се открие по-релефно на фона на новите структурни промени, които се извършват в областта на промишлеността в периода от 1935 до 1939 г.

Турско правителство прави решителна крачка по пътя на разрушаване на старата социално-икономическа структура чрез своите покровителствени мероприятия през 20-те години и най-вече с непосредствената си намеса в икономическия живот на страната, като преминава в началото на 30-те години от изцяло протекционистко-контролни функции към политика на етатизъм. В действителност решаваща роля за разрушаването на старата социално-икономическа структура на обществото изиграва етатизъмът.

Посредством етатизма държавата организира и капитализира развитието на промишлеността, търговията и укрепва финансите. Паралелно с реализирането на етатизма турско правителство продължава да спазва закона за покровителстване на частната инициатива от 1927 г. Затова социално-икономическите промени в турско общество могат да се интерпретират по-задълбочено само на фона на държавнокапиталистическата и частнопредприемаческата дейност през 30-те и 40-те години на нашия век.

Етатизъмът освобождава турска буржоазия от традиционното задължение, на основата на достигнатите успехи в развитието на леката промишленост, да пристъпи и към създаването на най-необходимите отрасли на тежката промишленост. Законът за прокровителстване на промишлеността от 1927 г. предоставя свобода за действие на частната инициатива във всички сектори на турска икономика.

Интервенцията на държавата в икономическия живот на република Турция става в тясна връзка с частната инициатива. Стопанското възраждане и развитие на Турция между двете световни войни е резултат от взаимодействието между държавата и частната инициатива. Държавният и частният сектор на икономиката взаимно се допълват.

Турска буржоазия, политически управляваща, използва

държавата, за да насочи държавните средства в отрасли, които са необходими за нейната икономическа самостоятелност, но са нерентабилни. Невинаги и навсякъде държавата инвестира средства в отрасли, нерентабилни за частната инициатива. Създадените Сумербанк (1933 г.) и Етибанк (1935 г.) влагат капитали в сектори на стопанството, които могат да носят определена полза и печалба на турска буржоазия. На тази основа към края на 30-те години възниква конфликт между държавния сектор и частната инициатива в Турция.

Държавният сектор започва да придобива самостоятелна сила и значение с приемането и изпълнението на първия 5-годишен план за индустриално развитие. Успехите, достигнати в изпълнението на 5-годишния план за промишлено развитие, дават основание да говорим за държавен сектор с определящо значение в икономиката към края на 30-те години.

Редица трудности от финансов и технически характер обуславят непълния успех на 5-годишния план за индустриално развитие.

Най-големи са постиженията на разрастването на текстилната промишленост. Изградени са текстилни фабрики в Ергли, Назили, Кайсери и Бруса. Проектът за изграждането и оборудването на текстилните комбинати в Кайсери и Назили са дело на съветски експерти. Основите на комбината в Кайсери са положени на 20 май 1933 г. Производственото му усвояване започва на 16 септември 1936 г. Комбинатът струва на турско правителство 8 050 000 турски лири². Той започва производствена дейност при наличие на 32 520 вретена и 1008 тъкачни стана³. Годишният му производствен капацитет е 72 263 т прежда и 41 390 000 м плат⁴. Ежедневно на работа в комбината са ангажирани средно 2500 мъже и 400 жени. Комбинатът в Кайсери е едно от най-крупните текстилни предприятия не само в Турция, но и на Балканите и в Близкия изток.

Друго голямо текстилно предприятие, построено с помощта на Съветския съюз, е текстилната фабрика в Назили. Основите ѝ са положени на 25 август 1935 г., а производствена дейност започва на 9 октомври 1937 г. Заслужава да се отбележи фактът, че при откриването на фабrikата в Назили

присъства Кемал Ататюрк, който, вслушан в грохота на машините, заявява: „Ето една реална музика, която дава живот на народа.“⁶

Фабриката в Назили коства на турското правителство 7 144 000 турски лири⁷. Оборудвана е с 28 236 вретена и 768 тъкачни стана⁸. Годишният производствен капацитет е 60 810 т прежда, марка „Ватер“, и 23 356 000 м плат⁹. С построяването на текстилната фабрика в Назили още 2000 мъже и 1000 жени получават работа¹⁰.

Значителна роля в задоволяване на вътрешния пазар имат също текстилните фабрики в Ерегли и Бруса. Фабриката за платове в Ерегли е построена в периода от 20 октомври 1934 г. до 4 април 1937 г., когато става тържественото ѝ откриване. За изграждане и оборудване на фабриката турското правителство изразходва 3 943 000 лири¹¹. Фабриката в Ерегли има 18 400 вретена и 329 тъкачни стана¹². Годишно произвежда 44 014 т прежда, марка „Ватер“, и 8 300 000 м плат¹³. Във фабриката работят около 1100 мъже и 700 жени¹⁴.

Голямо значение за посрещане нуждите на текстилната промишленост за камгарна прежда има построяването на предачна фабрика за мериносова вълна в Бруса. Основите на фабриката са положени на 28 ноември 1935 г., а откриването ѝ става на 2 февруари 1938 г. За техническото ѝ оборудване със 17 020 вретена за обикновена прежда и 7320 вретена за пресукана прежда правителството изразходва 4 367 000 лири¹⁵. Годишният производствен капацитет на фабриката се равнява на 1 650 000 кг прежда, с които се удовлетворяват 70 % от нуждите на страната от камгарна прежда¹⁶. Фабриката обезпечава работа за 1200 мъже и 1000 жени¹⁷.

Благодарение на успехите в изпълнението на първия 5-годишен план за индустритално развитие, държавният сектор в навечерието на Втората световна война вече завоюва определени позиции в икономиката на страната. През 1939 г. държавните промишлени предприятия дават 25,7% от цялата промишлена продукция, частните фабрично-заводски предприятия – 34,3%, и дребните занаятчийски предприятия – 40%¹⁸. Като цяло делът на държавния сектор в общата промишлена продукция не е малък. За нарастването на този дял решаваща

роля изиграва увеличаването на държавните капиталовложе-ния в промишлеността. Ако за времето от 1933 до 1937 г. те са 21 474 400 турски лири, то през 1939 г. същите достигат внушителната цифра 135 000 000 лири¹⁹. Повече от половината капиталовложения са инвестиирани за създаването и развитието на по-едри промишлени предприятия. Според З. И. Хершлаг за крупната промишленост са отделени 85 000 000 лири²⁰. Чувствителен напредък през 30-те години имат текстилните предприятия, подчинени на Сумербанк. Като илюстрация за това могат да послужат данните от таблица 1.

Таблица 1

Производство на текстилните предприятия,
подчинени на Сумербанк²¹

Години	Памучен текстил		Вълнен текстил	
	Изразходван памук (тон)	Произведено в метри	Изразходвана прежда (тон)	Произведено в метри
1935	987	4 676 109	1046	1 037 294
1936	3757	23 728 142	1031	1 475 613
1937	4907	27 447 080	1161	1 567 610
1938	7135	36 394 612	1832	1 827 308
1939	8164	46 973 878	2116	2 316 971
1940	9578	47 006 498	3700	2 593 176

Благодарение на постигнатите успехи в развитието на подчинените ѝ предприятия, Сумербанк увеличила своя дял в общата промишлена продукция, който през 1939 г. има следните измерения: памучен текстил – 35%, вълнен текстил – 60%, изкуствена коприна – 100%, кожарски изделия – 62%, обувна промишленост – 90%, производство на захар и картон – 100%, цимент – 55%, кокс – 70%, желязо – 100%, стомана – 80%, смазочни масла – 80%²².

През 30-те години Турция прави първите по-серииозни опити да създаде рудодобивна промишленост, която представлява неотменима предпоставка за развитието на най-неотложните отрасли на тежката промишленост. Държавният сектор има преобладаващо влияние в развитието на рудодобива. Посредством Етибанк турското правителство осъществява инвести-

ции за разработка на железнорудните, медните, хромовите, каменовъглените и други находища. В резултат на активната намеса на държавата, каменовъгленото производство и рудодобивът отбелязват успехи, които доказват ползата на държавната инвестиция в икономическата област.

След като на 23 декември 1936 г. държавата откупува каменовъглените мини в района на Ерегли от френска компания и на 1 декември 1937 г.²³ ги предоставя на Етибанк, производството на каменни въглища в Ереглийския район отбележава забележимо повишаване в сравнение с периода, когато мините са собственост на френска компания. Данните от таблица 2 са безспорно доказателство за това.

Таблица 2

„Ежегодно производство на каменни въглища в района на Ерегли²⁴

Години	1936	1937	1938	1939	1940
Тонове (хиляди)	2299	2307	2589	2696	3019

Етибанк осъществява оправдано ръководство над производството на лигнитни въглища чрез обединението „Западни лингнитни разработки“, създадено през 1939 г. В неговия състав влизат лингнитните находища около Тавшанль, Дегирмисаз и Сома. Производството на това обединение нараства както следва: 1938 г. – 26 188 000 т, 1939 г. – 66 105 000 т и 1940 г. – 149 256 000 т²⁵.

През годините на първата петилетка се пристъпва и към полагане основите на металургичната промишленост. На 30 ноември 1936 г. турското правителство сключва контракт с английската фирма „Брасерт“ за строителство и съоръжаване на голям металургически комбинат в Карабюк на стойност 2 500 000 английски лири стерлинги²⁶. Основите му са положени на 4 април 1937 г., а на 1 март 1938 г. започват монтажните работи. Според проектните мощности той трябва да произвежда годишно 180 – 200 000 т желязо²⁷. Този случай е показателен за опитите на турското правителство да сложи начало на своя тежка промишленост.

Успехите в отраслите на икономиката, намиращи се под ведомството на Сумербанк и Етибанк, доказват, че държавата в някои случаи е по-добър стопанин и ръководител от отделния предприемач. Инвестициите на тези банки в промишлеността с всяка измината година нарастват. В предвоенните години Сумербанк влага капитали в милиони турски лири както следва²⁸:

Година	В предприятия, непосредствено подчинени на нея	Като съвладелец	Общо
1937	18,8	18,4	37,2
1938	36,9	18,8	55,7
1939	85,0	10,7	95,7

Общите капиталовложения на Етибанк в предвоенните години достигат около 12,7 млн. турски лири, от които 8 млн. са вложени в собствени предприятия, а 4,7 млн. – в различни акционерни дружества²⁹.

До Втората световна война 90% от капиталовложенията в промишлеността са дело на държавата³⁰. Инвестициите на държавата в промишлеността посредством Сумербанк и Етибанк водят до укрепване на нейните икономически позиции в стопанството на страната. В крайна сметка това означава засилване на турската национална буржоазия. При помощта на бюрократичния апарат на държавните икономически организации в частност и чрез държавния апарат въобще, последната взема активно участие в преразпределението на печалбите и доходите от държавните предприятия.

* * *

Частният сектор на турската икономика доминира в предвоенните години както по броя на промишлените предприятия, така и по количеството на произведената продукция. Турската национална буржоазия най-рационално се възползва от закона за покровителстване на промишлеността, за да засили своите позиции в икономиката на страната и за увеличаване на печалбите си. Частният сектор не е ограничен в дейността си. Той до известна степен е в по-изгодни позиции от държавния, защото последният се намира под действието

на сравнително силния контрол на държавата. Частната инициатива се развива без ограничаващите нейната свобода държавни мероприятия в областта на финансите и цените. Благодарение на държавната подкрепа и покровителство турската буржоазия завоюва в навечерието на Втората световна война стабилни позиции почти във всички сфери на икономиката.

В навечерието на Втората световна война в Турция вече има формирана национална турска промишлена буржоазия. За съжаление, отсъствието на статистически данни не ни дава възможност в пълна мяра да съдим за нейния състав и богатство, но и наличните сведения доказват достоверността на гореизложената мисъл. Един общ поглед върху състоянието на промишлеността през втората половина на 30-те години показва относителното нарастване броя на промишлените предприятия, попадащи под въздействието на закона за покровителстване.

През 1927 г. има всичко 125 промишлени предприятия³¹, които се ползват от закона за покровителстване. За около 13 години техният брой нараства повече от 9,3 пъти и през 1940 г. достига внушителната цифра 1152³². Този брой на предприятията през различните години показва колебание. Така например през 1935 г. има 1161 промишлени предприятия, но на следващата 1936 г. техният брой спада до 1101³³. Въпреки намаление броя на фабриките, капиталовложенията за машини и съоръжения се увеличават от 70,1 млн. турски лири през 1935 г. до 75,7 млн. турски лири през 1936 г. или с около 8%³⁴. Намаление броя на покровителстваните предприятия е налице и през 1938 г. – 1103, в сравнение с 1937 г. – 1116³⁵. За същото време обаче нараства стойността на преработените сировини и на произведената продукция. Това се вижда от таблица 3³⁶.

Таблица 3

Години	Стойност на изразходваните сировини	Стойност на произведената продукция
1937	117 401 000	258 676 000
1938	126 165 000	276 527 000

Съпоставката на данните от таблица 3 доказва наличието на един нов процес в социалния строй на турското общество през 30-те години. Това ново явление в социалната структура на Турция се характеризира преди всичко с формиране на средна и дребна национална промишлена буржоазия. Солиден аргумент в полза на тази теза е нарастване броя на промишлените акционерни дружества. През 1929 г. в Турция има 25 национални частнокапиталистически промишлени и рудодобивни акционерни компании³⁷. Броят на акционерните компании през 1936 г. достига до 137³⁸. Въпреки че през отделните години след 1929 г. количеството на акционерните компании показва в някои случаи чувствителен спад, факт е, че през 1936 г. техният брой нараства 5,5 пъти в сравнение с 1929 г. Това е един солиден аргумент в полза на тезата за централизация на промишления капитал в Турция.

През републиканския период до Втората световна война частният сектор като цяло нараства със сравнително бързи темпове. Ако през 1923 г. броят на частните промишлени предприятия се увеличава в сравнение с довоенното ниво с 2,4%, то от 1923 до 1939 г. това увеличение достига 16,2%³⁹.

През 30-те години темповете на ръста на цялата турска промишленост са около 8%, който процент е по-малък от същия в развитите капиталистически страни⁴⁰. Индексът на промишленото производство през периода 1931–1939 г. се равнява на 100%, като през 1931 г. се приема за 100%. От 1938 до 1949 г. (1938 = 100%) има увеличение 136%⁴¹.

Безспорно в навечерието на Втората световна война Турция има известни успехи в развитието на промишлеността. Въпреки този напредък страната не може да утвърди своята икономическа независимост, тъй като се развива предимно леката промишленост. През 1938 г. стойността на промишлената продукция се равнява на 265 млн. турски лири, а през 1939 г. на 331 млн. От тази стойност 3/4 се падат на хранителната и текстилната промишленост. Металургическата и металообработващата промишленост заемат 3,3% от стойността на общата промишлена продукция⁴². Във връзка с преимущественото развитие на леката промишленост е и нарастването на нейния дял в снабдяването на вътрешния пазар. Леката промишленост

през 1939 г. удовлетворява потребностите на вътрешния пазар с памучна прежда – 58%, памучни платове – 42%, вълнени платове – 83%, вълнена прежда – 26%, прежда от изкуствена коприна – 45%, хартия и картон – 32%, и стъклени изделия – 63%⁴³.

От данните се вижда, че постепенно вътрешният пазар се освобождава от зависимостта на вноса на стоки за широко потребление. Наличието на едни или други икономически показатели за напредъка в развитието на турската промишленост в никакъв случай не са в състояние да прикрият икономическата изостаналост на страната. Обликът на турската икономика се определя от селското стопанство. Селскостопанското производство преобладава значително над промишленото. Въпреки че делът на селското стопанство в националния доход през 1927 г. от 67% спада до 47,5% през 1938 г., то за същия период делът на промишлеността се увеличава едва от 10% на 12,5%⁴⁴. В навечерието на Втората световна война Турция продължава да бъде изостанала страна със слабо развита промишленост и полуфеодално селско стопанство.

* * *

Държавнокапиталистическата икономическа политика на турското правителство през 30-те години не само импулсира дейността на турската буржоазия в областта на промишлеността, но тя дава тласък и за особено активната ѝ дейност в банковото дело. Подчертаният афинитет на буржоазията към финансите се проявява най-пряко в нарастването на националните банки през републиканския период.

През 1923 г. в Турция има 10 национални банки, от които 2 са държавни, а останалите са частни⁴⁵. Само за 16 години, т. е. през 1939 г. броят на националните банки достига до 45. От тях 32 са частни и основани през републиканския период⁴⁶. Бързото нарастване броя на частните банки доказва, че турската буржоазия предпочита да влага своите капитали не в сферата на производството, а в по-безопасната област, каквато е банковото дело. Банковата система показва не само количествено нарастване, но също така се увеличават и капиталите в банките. Номиналният капитал в националните банки през

1923 г. е 20 млн. турски лири, а през 1934 г. достига 160 млн. турски лири⁴⁷. Вижда се, че за около едно десетилетие капиталът в националните банки нараства повече от 8 пъти. Състоянието на банковия капитал е показател за увеличаване печалбите на имуществените класи в Турция. В такъв смисъл трябва да разглеждаме увеличаването на пасивите на турските банки, които за 15 години от 1924 до 1939 г. нарастват от 13,2 млн. турски лири до 195,4 млн.⁴⁸, или се увеличават около 15 пъти.

Въпреки че през 30-те години чуждестраният капитал е принуден да ограничи своята дейност в Турция, той все още запазва силни позиции в банковата система. През 1924 г. в Турция се наброяват 23 чуждестранни банки⁴⁹, а към края на 1937 г. има 20 отделения на чуждестранните банки в страната⁵⁰.

За да бъде по-пълна картина на натрупване на капитала, за растящите богатства на турската национална буржоазия, при определяне на общата сума на влоговете трябва да се имат предвид и спестяванията в чуждестранни банки. Сумата на влоговете в националните и чуждестранните банки показва през 30-те години непрекъснато увеличение. Същата през 1933 г. е 191,3 млн. турски лири, а в края на 1939 г. достига 305,2 млн. турски лири⁵¹.

При постановката на въпроса за влоговете поне засега не е възможно да се определи каква част от тези влогове се пада на промишлената буржоазия и каква на търговската и по такъв начин да се даде относително пълна преценка за нарастване богатствата на отделните прослойки на националната буржоазия.

На основата на промените в промишленото развитие, укрепването ролята на националната буржоазия в системата на финансите и търговията, през втората половина на 30-те години завършва процесът на сближаване и сливане на анадолската национална буржоазия с компрадорите. По такъв начин се създава силен слой на търговско-банковата буржоазия, който все по-решително започва да се проявява в икономиката и политиката на страната към края на 30-те години.

* * *

Промишленото развитие на Турция между двете световни войни допринася не само за окончателното формиране на промишлената буржоазия, но и за създаването и развитието на работническа класа. Макар и най-общо, налага се да се види как става нарастването броя на работниците в републиканския период. През 20-те години, поради икономическата изостаналост на страната, общата численост на работниците, заети в основните отрасли на промишлеността и транспорта е 164 хил. души⁵². В този брой не са включени работниците от дребните промишлени предприятия и занаятчийските работилници. В тази цифра не попадат и пристанищните работници. Като се имат предвид тези пропуски, трябва да приемем за по-точно съведенietо от преброяването на населението през 1927 г. Според него в страната има 256 855 работници⁵³. На 20 октомври 1935 г. се извършва ново преброяване на населението, което показва увеличение числото на работниците повече от два пъти⁵⁴. През 1927 г. заетите в промишлеността са 2,1% от цялото население. Към 1939 г. този процент достига до 4%⁵⁵. Безспорно нарастването на работническата класа е социално явление с огромно значение за бъдещото социално-икономическо и политическо развитие на Турция.

* * *

Социално-икономическите промени в промишлеността оказват въздействие и върху изменението на социалната структура на турското селско стопанство. На село промените стават твърде бавно и заемат по-продължителен период. Една от основните причини за това се явява неразрешаването на аграрния въпрос.

Провежданата статистика политика в икономиката на страната, въпреки отначало да няма като главна прицелна точка селското стопанство, все пак оказва влияние и върху него. Под въздействие на общите икономически промени в страната, в селското стопанство се изостря борбата за промени.

Развитието на промишленото производство поставя пред селското стопанство все по-нарастващи потребности от сировини и продоволствия. За изхранването на нарастващото град-

ско население е необходимо увеличаване на зърнопроизводството. Населението на големите градове от 2 млн. души през 1927 г. нараства до 3 млн. души през 1940 г.⁵⁶ Във връзка с този растеж на градското население се увеличава потребността от пшеница. Производството ѝ през 1937 г. нараства с около 1 млн. т в сравнение с 1933 г.⁵⁷

Развитието на отделните отрасли на промишлеността от своя страна ускорява производството на отделен вид селскостопански култури. Особено интензивното развитие на текстилната промишленост дава тласък за увеличаване производството на памук и на овцевъдството. Производството на памук през 1939 г. се увеличава с 12 000 т в сравнение с 1935 г.⁵⁸ За същото време броят на овцете се удвоява⁵⁹. През същия период производството на захарно цвекло се увеличава с над 200 000 т⁶⁰. Това е свързано с успехите на Турция в производството на захар. От 58 661 т през 1934 г. това производство достига 95 192 т през 1939 г.

Наред с въздействието на промишлеността върху селското стопанство, за промените в него значение придобива и правителствената политика. През републиканския период е предприет сполучлив опит за заменяне на лихварския кредит с държавния. Още през 1924 г. започва организирането на кооперации за селскостопански кредит. Броят им през 1935 г. достига до 668⁶¹. През 1935 г. със закон № 28344 се слага началото на кооперациите по продажба на селскостопанска продукция. Първите кооперации от този тип са организирани през 1937 г.⁶² Голяма роля за селското стопанство има и ведомството за продуктите на земеделието, което е основано през 1938 г. с първоначален капитал от 20 млн. турски лири. Ведомството много активно започва да изкупува продуктите на земеделието.

В действителност изброените дотук държавни мероприятия не излизат от сферата на административната държавна намеса в селското стопанство. Едва през 1938 г., когато Кемал Ататюрк предава на държавата своите показни имения, започва и производствената държавна намеса в селското стопанство. Затова до Втората световна война държавата не може да прояви по-активно участие като производител на село.

Общият икономически напредък и политиката на турското правителство оказват влияние за известни социално-икономически промени в турското селско стопанство. Под въздействието на икономическите промени на село се извършват и социални изменения. В селското стопанство все по-решително си пробиват път капиталистическият начин на производство и капиталистическата собственост върху земята. От общата маса на селячеството започва отделянето и формирането на едрите земеделски стопани като класа. През 1919 г. те са около 4% от селското население⁶⁴, но към 1939 г. вече достигат до 10%. Паралелно с тях се формира и обеднялото селячество. В Турция, по изчисленията на А. Д. Новичев, през 1939 г. има 350 000 селскостопански работници⁶⁶.

Социалните промени, които настъпват в селското стопанство, все още не могат да окажат влияние върху положителната еволюция на аграрния въпрос. За времето от 1934 г. до 1938 г. дребните поземлени собственици, които са 99,75% от цялото селско население, владеят 86% от земята, а едрите собственици, представляващи 0,25%, владеят 14%⁶⁷.

Като цяло турското селско стопанство не може да премине към капиталистическа основа на производство и собственост. Затова един от острите вътрешнополитически проблеми през 30-те и първата половина на 40-те години остава този за селото и най-вече аграрният въпрос.

Провежданата от турското правителство икономическа политика между двете световни войни дава положителни показатели. В резултат на изпълнението на 5-годишния план през 1938 г. обемът на промишленото производство надхвърля нивото на 1929 г. с 80%⁶⁸. Делът на промишлеността в националния доход от 10 % през 1922 г. достига 16% през 1938 г.⁶⁹ Успехите в промишленото развитие намират отражение и в изменението на националния доход. Същият през периода от 1929 до 1934 г. ежегодно се увеличава с 2,3%, а от 1935 г. до 1939 г. той нараства с 6,5%⁷⁰. Заедно с увеличаването на националния доход нараства и делът му на глава от населението, както следва по години в турски лири⁷¹:

1934 г. - 73 лири 56 гроша
1935 г. - 78 лири 56 гроша
1936 г. - 82 лири 10 гроша
1938 г. - 92 лири
1939 г. - 95 лири

Благодарение на достигнатите успехи в промишленото развитие Турция успява да укрепи до известна степен своята икономическа независимост. Тези резултати насярчават турското правителство и то през 1938 г. набелязва нова програма за държавно промишлено строителство. За разлика от 5-годишния план, новата програма се състои от два раздела: 3-годишен план за развитие на рудодобивната промишленост и 4-годишен план за развитие на другите отрасли на промишлеността. През 1939 г. тези два плана са обединени в единен 5-годишен план. За неговото изпълнение се предвижда да се асегнират 111 845 000 турски лири⁷².

Изпълнението на този план се осуствува от започналата Втора световна война, която внася съществени промени в икономическата политика на турското правителство.

Държавнокапиталистическата икономическа политика на кабинета допринася за укрепване позициите на буржоазията и едрите земевладелци в икономическия и политическия живот на страната. Заедно с това провежданата политика засилва икономическия стабилитет на Турската република и тя навлиза във Втората световна война със значително развито стопанство.

Успехите на турската република в промишленото развитие до началото на Втората световна война са безспорно доказателство за предимствата на етатистката икономическа политика пред либералната икономическа система. Етатизмът обезпечава на Турция възможност да премине от полуколониална към национална икономика и с това способства за утвърждаването и укрепването на политическата независимост на страната. В този смисъл опитът на Турция при изграждане на собствена икономическа база и утвърждаване по този начин на своята икономическа и политическа независимост има не само турско, но и известен аспект и международно значение.

Не една страна, освободила се от колониално и полуколониално иго, следва в наше време в икономическата област

пътища, подобни на Турция, но с особености, които се определят от характера на нейните вътрешни условия и от коренно изменилата се международна обстановка.

2. Етатизъмът и националната буржоазия в годините на Втората световна война

По време на президентството на Кемал Ататюрк турското правителство провежда последователна политика за запазване и укрепване независимостта на Турция. Тази политика се базира на Ататюрковия принцип: „Мир в страната и мир в света.“ След смъртта на Кемал Ататюрк новото турско правителство постепенно да прави отстъпки на големите капиталистически държави и да обвързва страната с тях. Въпреки проектирания завой във външната политика, със започването на Втората световна война турското правителство обявява, че ще провежда политика на „неутралитет“.

В действителност още от първите дни на войната Турция се приспособява към изискванията на военното време. Стопанството постепенно се привежда на военни релси. Турското правителство приема серия от мероприятия, които с пълна сила отговарят на нуждите на една воюваща страна.

С приемането на „Закона за национална защита“ на дело цялата икономика на страната фактически е поставена на военна нога. Законът е приет от Великото национално събрание на Турция на 18 януари 1940 г. под № 3780 и на 26 януари 1940 г. е публикуван във вестник „Ресми газете“. Той се състои от шест раздела и 72 параграфа⁷³. Целта на „Закона за национална защита“ се определя в § 1 на раздел 1. Там се казва: „При извънредни обстоятелства, за да се укрепи и структурата на държавата от гледна точка на икономиката и националната отбрана, Министерският съвет получава задължения и права в границите и условията, посочени в този закон.“

Извънредни обстоятелства са:

- А. – Частична или всеобща мобилизация.
- Б. – Възможност страната да влезе във война.
- В. – Състояние на война между чужди държави, което засяга Турската република.⁷⁴

Според § 4 на закона се предвижда създаването на Комитет за координация. Той има за задача да подгответи закони, които трябва да се приемат от Министерския съвет. Комитетът също се задължава да съдейства за сътрудничеството на заинтересованите министерства при осъществяването на „Закона за националната защита“.

Членовете на Комитета по координация се назначават от неговия председател от състава на Министерския съвет. Председател на комитета по право е министър-председателят или човек, назначаван от него⁷⁵.

Същността на закона се разкрива в неговата трета част. В случай на война правителството получава извънредни пълномощия за контрол и регулиране на цялото стопанство на страната⁷⁶. Според § 9, 10, 19 правителството получава право в принудителен порядък да набира работна сила, която фактически се прикрепва към предприятията. Работниците, според нуждите на предприятието, могат да бъдат заставени да работят всеки ден по три часа повече от нормалния работен ден⁷⁷. Юридическото принуждаване, според закона, се отнася и до селяните. С § 37 селяните се задължават към принудителна работа освен в своето стопанство, но и в стопанствата, нуждаещи се от работна ръка, в радиус 15 км от местожителството им⁷⁸.

Докато селяните и работниците са лишени от елементарни юридически права, то собствениците на предприятията, какъвто и ущърб да понасят вследствие действието на закона, получават обезщетения и компенсации, които не само покриват разходите, но им дават и печалба⁷⁹.

Цялата вътрешна политика на турското правителство в последващите години се базира върху положенията, произтичащи от „Закона за национална защита“. На 20 февруари 1940 г. е създаден Комитет за координация. В неговия състав влизат министър-председателят, министрите на отбраната, на финансите, търговията, земеделието и транспорта. Комитетът за координация е изпълнителен орган на всички мероприятия и действия, предписани на основата на „Закона за национална защита“. Анализът на правителствените декрети от началото на 1940 г. на пръв поглед дава представа за всеобщо държавно регулиране, което като че ли е продължение на Ататюрковата

етатистка политика. В действителност, въпреки че много от мероприятията копират етатистките принципи, те се провеждат под натиска на неотменимите изисквания на военното време. В такъв смисъл се налага да се говори с известна резерва за активизиране на етатистката политика по време на Втората световна война.

Още преди приемането на „Закона за национална защита“, на 5 януари 1940 г. е приет закон за контрол над частните предприятия, произвеждащи оръжие и военно снаряжение⁸⁰. През март 1940 г. Етибанк получава правото на контрол върху производството и износа на хромова руда⁸¹. Серията мероприятия по установяване на държавен контрол върху отделните отрасли на промишлеността е завършена с приемането на закон от 15 октомври 1943 г., с който се установява контрол над всички предприятия в страната⁸².

Правителствената регламентация и контрол не се ограничават само в сферата на производството, те се разпростират и в областта на разпределение на сировините и готовата продукция. По решение на Комитета за координация от 30 януари 1941 г. цялата продукция от памучна прежда и тъкани на държавните и частните фабрики се предава под контрола на Сумербанк. Сред време под контрола на държавата преминава продукцията на циментовите и хартиените фабрики⁸³.

Посредством търговската си организация „Пазари на местните стоки“ Сумербанк осъществява разпределение по държавни цели на сировините между тъкачните фабрики и занаятничийте тъкачи, обединени в кооперация. Към Етибанк е създадено управление по продажба на каменни въглища, което снабдява предприятията със средства за топливо и енергия. Държавата снабдява със сировини и частните собственици. За целта през февруари 1941 г. към Министерството на търговията е създадено „Търговско управление“.

Турското правителство се намесва активно и във вносно-износните търговски операции. Създадени са импортно-експортни обединения – „бирлици“, които получават монополно право във външната търговия. С тази мярка правителството преследва и шовинистична цел – разоряване на търговците от нетурски произход – арменци, гърци и др.

Заедно с контрола над производството и търговията, през последните години на войната се осъществява и етатизация на редица производствени дейности и предприятия. През декември 1940 г. със закон № 24547 са откупени камоновъглените мини и те стават държавна собственост⁸⁴. През периода 1941–1943 г. се етатизират редица частни мелници и кожарският завод в Казлъчеше (район на Истанбул)⁸⁵. През юли 1943 г. държавна собственост става циментовият завод Зейтинбурун⁸⁶.

Постановката на въпроса за етатизацията изисква неговото строго разграничаване от проблема за действителната национализация. Етатизацията няма нищо общо с национализацията. Собствениците на етатизираните предприятия получават щедро възнаграждение. Държавата етатизира предприятия, които поради техническа и организационна изостаналост не носят печалба на собствениците и обикновено са пред банкрот. Също така държавни стават онези предприятия, на които собствениците нямат достатъчно капитал за тяхното по-нататъшно функциониране. Като се имат предвид посочените дотук предпоставки за етатизацията, става ясно защо и в чий интерес се провежда тя. Националната буржоазия не губи нищо при етатизацията, напротив – тя винаги печели.

* * *

Икономическата политика на турското правителство по време на Втората световна война засилва позициите на етатизма в стопанството на страната. Укрепва ролята на Сумербанк и Етибанк като най-всебхватни учреждения на държавнокапиталистическата икономическа дейност. Етатизацията на нови производствени мощности разширява икономическата база и сферата за действие на държавните икономически учреждения. По време на войната се увеличава броят на промишлените предприятия, които са подчинени на Сумербанк. През март 1941 г. е открита фабрика за каолин на стойност 200 000 турски лири⁸⁷. На 9 юли 1941 г. са положени основите на фабrikата за цимент в Сivas. Същата започва производство на 9 юни 1943 г. с годишен капацитет 90 000 т цимент⁸⁸. През 1943 г. започва строителството на фабрики за целулоза, втора за хартия, хлор и суперфосфат на стойност

16,67 млн. турски лири⁸⁹. В края на 1944 г. икономическото учреждение на Сумербанк „Целулозни промишлени предприятия“ подчинява на себе си две фабрики за хартия, три за целулоза, една за хлор и една за каолин. Стойността на общия капитал на тези предприятия се равнява на 30 млн. турски лири⁹⁰. През 1943 г. в подчинение на Сумербанк се намират 10 текстилни фабрики с 23 023 работници и 2000 чиновници. Предприятията за вълнен текстил преработват за една година 8000 т вълна, а тези за памучен текстил – 16 000 т памук⁹¹. Сумербанк играе ръководна роля и в развитието на зараждащата се турска металургия. През периода 1939–1941 г. започва усвояване на фабриките за желязо и стомана в Карабюк, които са подчинени на Сумербанк. Същите през 1942 г. достигат значителни успехи. Фабриките произвеждат 178 000 т кокс, 21 000 т желязо, 65 000 т стомана, 50 000 т тръби и тръбни части, 52 000 т арматурно желязо и 4000 т ламарина⁹².

През 1943 г. под властта на Сумербанк се намират 6 икономически учреждения, което се вижда от таблица 4⁹³.

Таблица 4

Видове икономически учреждения	Центрър на учрежденията	Изплатеният им капитал в млн. турски лири
Обединение на предачните и тъкачните фабрики	Анкара	37,0
Обединение на турските фабрики за желязо и стомана	Карабюк	36,0
Обединение на целулозните предприятия	Измит	6,5
Обединение на кожарските и обувните фабрики	Бейкоз	3,5
Обединение на циментната промишленост	Сивас	7,0
Пазари на местните стоки	Истанбул	3,0
Всичко: 93,0 млн.		

Сумербанк взема активно участие с около 10 млн. турски лири⁹⁴ в дейността на много частни акционерни компании. Сред тях по-значителни са следните: Анонимно дружество на турските захарни фабрики, Турско анонимно дружество на фабриките за басма и копринени платове с център град Малатия, Лимитедно дружество за цимент в Анкара, Анонимно застрахователно дружество и др.⁹⁵

За 10 години след основаването си, през 1943 г. Сумербанк изразходва 33 млн. турски лири за сировините на своите предприятия, а стойността на произведената продукция е 91 млн. турски лири, което е около 22 пъти повече в сравнение с 1933 г.⁹⁶

През 1944 г. към обединението на фабриките за прежда и тъкани са включени две фабрики за почистване на памук, съответв. в Измир и Сейхан⁹⁷. За ролята на това обединение може да се съди от факта, че през 1944 г. то изработва търговска продукция за 98 млн. турски лири, от които е реализирана печалба в размер на 10 929 548 турски лири⁹⁸. Кам края на Втората световна война Сумербанк още повече укрепва позициите си в икономиката на страната. Под нейно ръководство се намират през 1944 г. 54 основни експлоатационни обекта, 20 второстепенни предприятия, 16 енергийни централи, една ремонтна работилница и 41 търговски магазина. Освен това тя участва в работата на пет частни акционерни компании⁹⁹.

Делът на държавния сектор, вследствие активната дейност на Сумербанк в областта на текстилното производство, през 1945 г. достига до 62% от цялото производство на текстилната промишленост¹⁰⁰.

Предприятията, подчинени на Сумербанк, въпреки военно-то време, показват увеличение на производството с всяка измината година. Само за една година – от 1943 до 1944 г. – стойността на изразходваните сировини от предприятията на Сумербанк нараства от 38 млн. турски лири до 59 млн. През 1944 г. е изработена търговска продукция за 443 млн. турски лири¹⁰¹. Сумербанк освен производствена развива и завидна търговска дейност. По време на войната твърде много се

разширява дейността на икономическото обединение „Пазари на местните стоки“. През 1938 г. – в годината на създаването си, обединението разполага с 300 000 турски лири. За 6 години капиталът му нараства до 5 млн.¹⁰² И този капитал не отговаря на мащабите на работата на обединението. Затова Сумербанк през 1944 г. му отпуска кредит от 20 млн. турски лири¹⁰³. През 1944 г. обединението разполага с 43 търговски магазина. Същото през 1939 г. продава стоки за 2,5 млн. турски лири, през 1943 г. – за 160 млн., а през първите месеци на 1944 г. – за 113 млн.¹⁰⁴ Безспорно тези цифри илюстрират нарасналите мащаби от дейността на обединението „Пазари на местните стоки“, което продава всичката памучна прежда, 80% от памучните тъкани и 90% от вълнения текстил, произведени в страната¹⁰⁵.

Паралелно със Сумербанк дейно участие в производството заема и Етибанк. Нейната роля нараства особено силно във връзка с етатизацията по време на Втората световна война. След 1940 г. в ръцете на Етибанк се намира 100% от производството на каменни въглища. Към края на войната рудниците на Етибанк дават 60% от хромовата руда, 80% от лигнитните въглища, цялото производство на желязна и медна руда¹⁰⁶. Резултатите от дейността на Сумербанк и Етибанк по време на Втората световна война показват засилване на позициите на държавния сектор в икономиката на страната. Държавните капиталовложения по линия на Сумербанк и Етибанк в промишлеността се увеличават от 1940 г. до 1945 г. съответно от 113,9 млн. турски лири до 178 млн.¹⁰⁷ За 6 години те нарастват до 64,1 млн. По такъв начин ежегодно Сумербанк и Етибанк инвестират по 10,7 млн. турски лири, което е по-малко в сравнение с довоенните години 1938–1939, когато държавните инвестиции в промишлеността са по 19,9 млн.¹⁰⁸. Държавата развива през този период преди всичко онези отрасли на икономиката, които имат най-непосредствено отношение към потребностите на войната и военното време.

* * *

В годините на Втората световна война в икономиката на страната укрепват и позициите на националната буржоазия. Правителствената политика по ограничаване вноса на чуждестранните промишлени стоки води до отслабване на конкуренцията между чуждестранната и турската промишленост. През годините на войната националната буржоазия завоюва успехи и в борбата срещу нетурската буржоазия в страната. Голяма роля за това изиграва приемането на 11 ноември 1942 г. на закона за данъка върху имуществата. Според закона данъкът е от 50 до 70% от чистата печалба на турските и чуждите фирми¹⁰⁹. Тежестта на данъка пада преди всичко върху лицата и компаниите от нетурски произход.

Наред с тези неблагоприятни условия за предприемаческата дейност на частната инициатива, твърде противоречива реакция сред прослойките на националната буржоазия предизвиква отмяната на 31 май 1942 г. на закона за прокровителстване на промишлеността¹¹⁰. Естествено най-недоволни са представителите на средната промишлена буржоазия, които поради ограничеността на финансовата си база, все още се нуждаят от държавно покровителство.

Засилването на държавната намеса в промишлеността по време на войната предизвиква колебание в насоките на капиталовложението на буржоазията. Във връзка с военновременните мероприятия на правителството буржоазията започва да проявява повече интерес към сферите на непроизводственото влагане на капитала. Независимо от тези колебания в направленията на частните капиталовложения, частнокапиталистическата промишленост по време на Втората световна война достига наследчилни резултати. За 6 години, от 1940 до 1945 г., броят на частните промишлени предприятия се увеличава с 18,4% в сравнение с довоенното равнище¹¹¹. По време на войната частните промишлени предприятия, използвщи закона за покровителстване, намаляват. През 1939 г. те са 1114, а през 1941 г. броят им спада до 1052 предприятия¹¹². Намаляването им е за сметка на по-нататъшната концентрация на капитала и интензификация на труда в промишлеността, тъй като стойността на изработената промишлена продукция от

331 075 000 турски лири през 1939 г. се увеличава до 502 722 000 през 1941 г.¹¹³

Наред с частните промишлени предприятия се създават и смесени акционерни компании – на частния и държавния капитал. Така например през 1943 г. е основано Аксарайско акционерно дружество с участието на частни лица и Аксарайския муниципалитет и Земеделската банка. Дружеството се ориентира към рудодобива, текстилната, стъкларската, строителната и другите клонове на промишлеността¹¹⁴. Първоначалният капитал на дружеството е 150 000 турски лири. След тригодишна дейност, през 1945 г. дружеството има 40 994 турски лири чиста печалба¹¹⁵.

От 1940 до 1945 г. в Турция са образувани 142 акционерни дружества или средно за година по 28, докато през периода от 1937 до 1939 г. са основани от 8 до 10 компании годишно¹¹⁶. Тази съпоставка показва по-нататъшната централизация на капитала в Турция.

Частнокапиталистическите вложения по време на Втората световна война се насочват и към търговията. В Измир до войната броят им се увеличава до 141¹¹⁷. Показател за непроизводственото влагане на капитала и за нарастване богатства на буржоазията по време на Втората световна война се явява увеличаването на влоговете в национаните банки. През 1933 г. в тях влоговете се равняват на 195,4 млн. турски лири, а през 1944 г. те достигат 449,8 млн.¹¹⁸ Капиталите, вложени в частните банки, донасят на собствениците си през 1945 г. 12,5% печалба, срещу 6,5% през 1939 г.¹¹⁹ Именно високата печалба в частните банки привлича свободния капитал. Само с това може да се обясни и фактът, че отделенията на Деловата банка от 18 през 1930 г. се увеличават до 48 през 1945 г.¹²⁰

Едностраничността на капиталовложенията на частния сектор до известна степен забавя темповете на растеж на турска промишленост. От 1939 г. до 1945 г. нейният прираст е едва 2,5%¹²¹. В резултат на ограничаването на частните капиталовложения в промишлеността и като цяло еднопосочността на държавните и частните капиталовложения и в края на Втората световна война доминираща роля в промишлеността имат

хранителната и текстилната промишленост, които дават 60,8% от цялата промишлена продукция, а металургичната, металообработващата и машиностроителната – 9,1%¹²². Тази цифрова информация показва, че Турската република и в средата на 40-те години не успява да създаде развита промишлена база, която единствено може да бъде гаранция за нейната пълна икономическа и политическа независимост.

Икономическата политика на турското правителство по време на Втората световна война се характеризира с по-нататъшни опити за интервенция в селското стопанство. Активизирането на етатизма там не бива да се обяснява с никаква положителна еволюция в икономическата платформа на управляващата Народнорепубликанска партия. Засилването на държавната намеса в сферата на селскостопанското производство е наложено от потребностите на военното време и състоянието на селското стопанство по време на войната. Докато промишлеността като цяло показва напредък, то селскостопанското производство спада. Така например посевните площи на пшеница от 3 502 204 ха през 1943 г. се увеличават до 3 742 006 ха през 1945 г. За същото време производството на пшеница спада от 3 509 507 т на 2 189 318 т¹²³. Зърнопроизводството по време на войната достига едва 90% от доведеното равнище¹²⁴. Турското правителство се изправя пред сериозен проблем – да се предотврати гладът в Турция. Тази необнадеждаваща действителност и още по-безперспективното бъдеще заставят правителството да активизира своята дейност в селското стопанство. За целта се разширяват площите на наличните държавни имения и се основават нови 13. Площта на фермите от 2,1 хил. ха през 1941 г. е увеличена до 100 хил. ха през 1944 г.¹²⁵ Държавните имения обаче дават едва 2–3% от общата реколта зърнени култури¹²⁶.

Държавата се стреми да импулсира селскостопанското производство и с административната си намеса. За целта тя използва учреждението на земеделските продукти и различни кооперации. Учреждението на земеделските продукти разширява много дейността си. То има отделения в над 500 населени места в страната. През 1943–1944 г. в неговите складове са събрани около 1 млн. т зърнени храни¹²⁷. Активна

дейност в селското стопанство развиват и различните кооперации. През 1944 г. в страната те са 900 с 350 хил. членове¹²⁸. За механизиране на селскостопанската дейност е създадено „Турско дружество за механизация на земеделието“, което има 21 районни управления, 5 филиални дирекции, 130 агенции, 14 представители и 1179 продавачи¹²⁹.

Дейността на тези държавни учреждения е палиатив в сравнение с действително необходимите и неотложни мероприятия за решаване на зърнения проблем. Противно на очакванията, селскостопанското производство по време на Втората световна война показва намаление – дялът на селскостопанската продукция в националния доход спада, а в същото време нараства дялът на промишлеността, което се вижда от таблица 5¹³⁰.

Таблица 5

Относителен дял на отделните
отрасли в националния доход (в проценти)

Години	О Т Р А С Л И			
	селско стопанство	търговия	промишленост	други отрасли
1942	58,2	26,2	8,8	6,8
1943	53,1	24,3	17,0	5,6
1944	44,3	29,6	19,7	6,4

Относителното увеличаване дялът на промишлеността в националния доход не дава основание да се надценява ролята на промишлеността в цялото стопанство на страната. Все още и в края на Втората световна война икономическият облик на Турция се определя от селското стопанство. Но се появяват и определени тенденции към превръщането ѝ от изостанала аграрна страна със слабо развита промишленост в аграрно-промишлена.

Заедно с това един социален процес, който до Втората световна война е в спорадично състояние, към края на войната става реална действителност. Появява се едрата търговско-промишлена буржоазия. В края на войната в Турция има 2000 семейства на нови милионери¹³¹. Формирането ѝ внася нова острота в политическата борба за власт, която тясно се

преплита с борбата за по-нататъшното икономическо развитие на Турция.

3. Първите разногласия по проблемите на етатизма

Проблемът за борбата срещу етатизма през 30-те години, въпреки наличието на много изследвания по социално-икономическата и политическата история на Турция между двете световни войни, досега продължава да бъде открит. През 1948 г. излезе от печат книгата на А. Ф. Милер „Очерци по най-нова история на Турция“, в която авторът пише, че в довоенния период „борбата „за“ или „против“ етатизма нямала открит характер. Тя се водела скрито, килийно, със заглушени тонове, но на нейния бъдещ ход забележимо влияние оказвала нарастващата активност на едробуржоазните реакционни елементи“¹³².

Всички (без изключение) съветски турколози историци приеха тази теза за изходно начало за изследване борбата против етатизма през 30-те години. Според нас още от първите години от осъществяването на действителна етатистка политика започва и откритата борба срещу етатизма. Укрепналата и развила се турска търговско-промишлена буржоазия започва да проявява недоволство от ограниченията, установени от етатизма в икономическата област още в края на първото десетилетие на Турската република.

Да се очертаят приблизително верните и точните хронологически граници на борбата срещу етатизма, значи да се даде и точна характеристика на същността на етатизма. Определянето на началния етап на тази борба се налага и от обстоятелството, че не са малко изследователите, които застъпват тезата за нейното начало още през 20-те години. Съветският турколог Б. М. Данциг пише, „през 20-те години срещу етатизма се борила търговската буржоазия“¹³³. Постановката на Данциг е лишена от основание и оправдание. През 20-те години турското правителство не осъществява още действителна етатистка политика. По-приемливо е да се говори за борба на търговската буржоазия срещу административните мероприятия на турското правителство в областта на вътрешната и

външната търговия. В полза на нашата теза може да се посочи и дейността на първата в републиканска Турция легална опозиция, която се оформя през есента на 1924 г. В опозиционната група начело с Хюсейн Рауф бей, доктор Аднан (Адъвар) и пашите Рефет и Рююзю влизат 11 депутати от Великото национално събрание¹³⁴. Половината от тези депутати са от пристанищните градове или от градовете, свързани с външната търговия. Това обстоятелство дава основание да се твърди, че опозицията възниква на основата на борбата в защита интересите на търговската буржоазия и най-вече на онези нейни кръгове, които са свързани с външната търговия.

На 17 ноември 1924 г. опозицията официално прераства в Прогресивнорепубликанска партия. Нейни идейни и организационни водачи стават Али Фуад паша, Кязим Карабекир, Хюсейн Рауф бей, доктор Аднан (Адъвар) и др. Прогресивнорепубликанска партия просъществува 7 месеца. Разпусната е на 14 май 1925 г. след въстанието на кюрдските племена начело с шейх Сайд¹³⁵.

Независимо от краткотрайното съществуване на Прогресивнорепубликанска партия, нейното възникване и особено програмата ѝ са изява на настроения и идеи, противоречещи на официалната доктрина. Новата партия, по време на своя недълъг организационен живот, се проявява като противник на лайлизма в държавния живот и на опитите на кемалисткото правителство да контролира икономиката на страната. Прогресивнорепубликанска партия е на феодално-клерикалните и компрадорските среди в Турция. В § 2 на програмата ѝ се декларира, че „свободолюбието (либерализма), властта на народа (демокрацията) са принципни основи на партията“¹³⁶. Посредством изтънчена демагогия Прогресивнорепубликанска партия прави безплодни опити да предизвика недоволство срещу политиката на управляващата Народнорепубликанска партия. Лозунгите за либерализъм и народовластие на дело означават предоставяне на неограничена свобода за действие на националния и чуждестранния капитал и реставрация властта на феодално-клерикалните и компрадорските елементи в Турция. Прогресивнорепубликанска партия в § 33 от програмата си обещава покровителство на частната инициати-

ва в икономическата област¹³⁷. Заедно с това едно от основните положения на програмата ѝ е искането да се премахнат всички пречки, които ограничават свободното проникване на чуждестранния капитал в Турция¹³⁸.

В борбата за власт новата партия прави концесия на силното влияние на религията сред широките народни маси. Противопоставяйки се на лайлизма, Прогресивнорепубликанска партия в § 6 на програмата си декларира, че „идеите и убежденията на партията ще зачитат религията“¹³⁹.

Независимо от щедрите обещания и афишираните свободи, Прогресивнорепубликанска партия не успява да си създаде сълна опора в турското общество и за правителството не представлява трудност да пресече този кълн на многопартийната система.

Ликвидирането на Прогресивнорепубликанска партия от гледна точка на обществено-политическия прогрес е справедливо дело. С нейното премахване от политическия живот на страната изчезва един потенциален център за събиране и обединяване на всички ретроградни сили, които се стремят да спрат започналия процес на икономическо, политическо и социално обновление в Турция.

Съществуването на Прогресивнорепубликанска партия не дава основание да се правят изводи за проява на борба срещу етатизма. Подобен опит се прави от И. Б. Алибеков, който пише, че „прогресистите в противовес на етатизма издигат лозунг за „манчестърски либерализъм“¹⁴⁰. Постановката на автора за борбата на „прогресистите“ срещу етатизма е лишена от логичност и основание. През 20-те години етатизмът все още е теория без практическо приложение. Действително конфликтен е не въпросът за етатизма, а за опитите на турското правителство да контролира икономическата дейност и най-вече търговията. Срещу тази политика на кемалисткото правителство водят борба компрадорите и всички реакционни елементи, обединени в Прогресивнорепубликанска партия.

Действителното разграничаване на първите опити на борба срещу етатизма от борбата въобще против кемализма, според нас, трябва да започва от образуването на Либералнорепубликанска партия. Още през 1927 г., след изборите за обновява-

ване състава на Великото национално събрание, започва да се оформя група от опозиционно настроени депутати¹⁴¹. Мустафа Кемал, ръководен от идеята да представи Турция пред света като демократична страна, решава на основата на опозицията в Меджлиса да разиграе фарса на двупартийната система. Започва задкулисна подготовка за организиране на новата партия. Нейният бъдещ лидер, един от приближените на Мустафа Кемал, Али Фетхи бей (Окияр) на 9 август 1930 г. изпраща писмо до Мустафа Кемал, с което го уведомява за намерението си да създаде нова партия. В писмото си, след като отбелязва, че безрезервно стои на републикански позиции и последователно защитава кемализма, Али Фетхи бей пише: „Твърдо съм решил да изляза на арената на политическата борба с отделна партия, която ще критикува недостатъците на Народнорепубликанска партия във финансите, икономиката и вътрешната политика“¹⁴². В отговора си от 11 август 1930 г. Мустафа Кемал приветства идеята на Али Фетхи бей да създаде „една нова партия ... която свободно ще обсъжда проблеми на нацията“¹⁴³. С този отговор задкулисната игра стига до своя финал и туската политическа история се обогатява с още една партия. На 12 август 1930 г. официално е обявена Либералнорепубликанска партия начело с Али Фетхи бей. За седалище на новата партия е избран град Истанбул.

В § 1 от програмата на Либералнорепубликанска партия се обосновават идеините принципи на новата партия. Тя е републиканска, национална и лайстична¹⁴⁴. Най-беглата съпоставка показва, че дотук има пълно тъждество в идеините принципи на Народнорепубликанска и Либералнорепубликанска партия. В програмата на последната обаче са включени редица принципи, противоположни на програмата на Народнорепубликанска партия. В § 2 от програмата на Либералнорепубликанска партия се посочва, че системата на данъчното облагане ще се преустрои така, че да не разстройва икономическата инициатива на отделната личност¹⁴⁵. По-апологетичен характер по отношение на либерализма и частната инициатива има § 5 от програмата, с който се утвърждава, че „партията не може да се съгласи с намесата на правителството, която пречи за благоденствието и на всякакви

икономически инициативи на гражданите... Държавата може непосредствено да участва в необходимата за укрепването на републиката икономическа дейност, ако силите на частната инициатива са съвсем недостатъчни“¹⁴⁶. Цитираните параграфи от програмата на Либералнорепубликанска партия са неопровергимо доказателство за основната идея в икономическата платформа на партията – защита на принципа за неограничена свобода на частната инициатива в икономическата област. Параграф 5 от устава на Либералнорепубликанска партия гарантира покровителството на „чуждестранните икономически, финансови и други инициативи в Турция“¹⁴⁷.

Икономическият либерализъм и проектираният съюз с чуждестранния капитал са притегателна сила, която започва да обединява около Либералнорепубликанска партия всички недоволни от икономическата и политическата програма на управляващата Народнорепубликанска партия. Новата партия не може да се характеризира само като проява на борбата на феодално-клерикалните и компрадорски елементи срещу икономическата и политическата дейност на кемалисткото правителство. Една от основните причини за възникването на Либералнорепубликанска партия е недоволството на част от депутатите в Третото велико национално събрание от икономическата политика на Народнорепубликанска партия. Това са депутати, членове на тази партия, които не споделят намерението на турското правителство да премине в икономическата област от администриране към активна предприемаческа дейност. Те изразяват страхът на частния сектор от етатизма и по тази причина приемат програмата на Либералнорепубликанска партия като основа за започване на борба против икономическата политика на Народнорепубликанска партия. Отливът на членове от управляващата партия и присъединяването им към Либералнорепубликанска е първата проява на опозицията вътре в Народнорепубликанска партия, която изразява открито несъгласие с провежданата икономическа политика на кемалистите¹⁴⁸.

Замислената от Мустафа Кемал демагогска игра на двупартийна демокрация за кратко време приема форми и размери, заплашващи властта на кемалистите. По всички краища на

Турция се появяват огнища на негодувание от цялата вътрешна политика на Народнорепубликанската партия. Недоволните се вливат в редовете на Либералнорепубликанската партия. В страната се създава обстановка на политическа несигурност. Според видния турски социолог Ахмед Х. Башар, съвременник на събитията от 30-те години, политическото положение до толкова се изостря, че ако кемалистите биха си позволили политическия лукс да проведат през 1931 г. свободни избори с участието на опозиционна партия, те не само щяха да загубят властта, но Мустафа Кемал щеше да бъде изправен пред факта на собственото си поражение¹⁴⁹. Безспорно Ахмед Х. Башар съществува тоновете на политическата обстановка в Турция през 1931 г., но едно е неопровержимо, че играта на Мустафа Кемал в официална двупартийна демокрация приема обрати, които никак не са очаквани и приемливи за кемалистите. Силата е на страната на Мустафа Кемал и той без страх за отзodka, който ще предизвика неговото решение, на 17 ноември 1930 г. разпуска Либералнорепубликанската партия, която, организирана на икономическа основа, се превръща в средство на политическа борба¹⁵⁰.

Независимо от фактическата забрана на Либералнорепубликанската партия, нейното съществуване е силен аргумент в полза за тезата за възникване на опозиция срещу икономическата политика на Народнорепубликанската партия, която в началото на 30-те години все по-определено приема етатистки характер. Да се обяснява обаче бързото нарастване влиянието на Либералнорепубликанската партия само с недоволството от икономическата политика на Народнорепубликанската партия, значи да се изпада в едностраничност и преднамерена интерпретация на политическата ситуация в Турция в началото на 30-те години. В редовете на Либералнорепубликанската партия се вливат и останалите от Прогресивнорепубликанска, които са изразители на реакционни идеи и настроения. Заедно с тях афинитет към Либералнорепубликанската партия проявяват и неизкушените в политически борби и интриги представители на трудещите се. На тях им импонира прикритата демагогия на лидерите на партията, които се представляват като борци срещу несправедливостите, творени от управлява-

щата Народнорепубликанска партия. Сумарно казано, в Либералнорепубликанската партия влизат най-разнородни социални елементи. От това взаимоотношенията между нея и управляващата партия до такава степен се изострят, че изключват съществуването на опозиционна партия в Турция през 30-те години.

Борбата срещу икономическата политика на Народнорепубликанската партия се изостря и придобива по-открыт характер, когато етатизмът от теория се превръща в практическа дейност на кемалистите. Към „компрадорите, явяващи се движеща сила по всички либерални и прочие опозиции срещу капитала“¹⁵¹, се присъединяват анадолските бейове и представителите на промишлената буржоазия. Това задълбочава политическата криза в Турция и прави борбата срещу етатизма по-напрегната.

С приемането на първия петгодишен план за промишлено развитие борбата срещу етатизма става по-явна и изострена. Турското правителство преминава с този план към планирана практическа дейност в областта на промишлеността. Неукрепналата още частна инициатива е изправена пред неприятната реалност да се ограничи нейната свобода в икономическата област и най-вече на промишленото поприще. Представителите на промишлените среди изразяват съмнение, опасения и в крайна сметка възмущение от приетата промишлена програма на турското правителство. Недоволството не може още да получи характер на открита борба срещу етатизма. Но събитията предвещават, че към края на 30-те години предстоят остри политически сблъсъци между отделните прослойки на турската буржоазия.

Един от защитниците на етатизма, Ведат Недим, още през 1933 г. в статията си „Победата на частната инициатива у нас“ пише, че в Турция съществува силно недоволство срещу политиката на етатизма. Авторът разделя противниците на етатизма на две групи: в първа – тези, които считат, че държавната намеса в икономиката ще доведе само да загуби; а във втора – онези, които, намирайки се под влиянието на традиционния либерализъм, вярват в решаващата роля на частната инициатива¹⁵². Ведат Недим съумява като съвременник вярно да

долови недоволството, което възниква в деловите кръгове на турското общество от прилагането на етатизма.

Всяка нова стъпка на правителството, насочена към регулиране на икономиката и активизиране на предприемаческата дейност на държавата, създава несигурност за частната инициатива и съразмерно на мероприятията недоволство и съпротива. Едно от средствата на борба срещу етатизма през 30-те години е формиране на обществено мнение, отричащо етатизма. Чрез неверни слухове за настоящето и бедещето на Турция противниците на етатизма искат да създадат обстановка на недоверие към икономическата политика на правителството.

Генералният секретар на Народнорепубликанска партия Реджеб Пекер на 26 януари 1934 г. на вечеря, дадена в негова чест от деловите кръгове в Измир, произнася реч, в която определено и ясно показва, че в страната има настроение и движение срещу официалната икономическа политика. В отговор на антиетатисткото настроение, Реджеб Пекер заявява: „Нашата политика, политиката на партията, общият ход съответстват и отговарят на потребностите на страната“¹⁵³. Център на борбата срещу икономическата политика на правителството става град Измир. Това не е случайно. От средата на 30-те години в пристанищните градове и в това число в Измир се осъществява сближаване и обединяване на компрадорите с националната търговска буржоазия, вследствие на което борбата срещу етатизма се изостря. На 21 януари 1934 г. измирският вестник „Йени асър“ пише, че предприетите от правителството икономически мероприятия предизвикват беспокойство и тревога сред деловите кръгове на Измир¹⁵⁴. Това обстоятелство принуждава Реджеб Пекер да заяви: „В Измир се чуват гласове на безнадеждност и отчаяние от липсата на пари и търговия... Вредният мириз на възникващите в Измир неверни идеи се разпространява в редица краища на Родината. В действителност положението не е такова. С икономически и неопровержими доказателства съм готов да потвърдя думите си, че Измир по благосъстояние или превъзхожда всички райони на страната, или пък е на еднакво ниво с тях.“¹⁵⁵ Реджеб Пекер не превежда статистически доказателства, за да

потвърди идеята за благосъстоянието на Измир и страната, защото такива липсват. Неговата апологетика в полза на икономическата политика на правителството е косвено и логическо доказателство за недоволството от икономическите мероприятия, осъществявани от държавата. Реджеб Пекер в речта си открыто заявява, че може да има хора, които не знаят действителното икономическо положение на страната, но има и такива, които „проявяват упорство да не узнаят и съзнателно разпространяват този вреден мириз“¹⁵⁶. В противовес на растящото и съзнателно подклаждано недоволство Реджеб Пекер издига идеята за „национално единство и сплотеност върху основите на големите успехи“¹⁵⁷.

Недоволството вътре в Народнорепубликанска партия и на кръговете извън нея заставя генералния ѝ секретар да призове към единство на нацията.

Народнорепубликанска партия още с утвърждаването на етатисткия принцип в програмата предизвиква опасения в кръговете на буржоазията. За тяхно успокоение един от теоретиците на икономическата политика на кемалисткото правителство през 30-те години, Ахмед Хамди, пише: „Онова, което ще извърши икономическият етатизъм е след като създаде най-съвършен икономически организъм, постепенно и според определена програма да го направи собственост на народа.“¹⁵⁸ Засилването на недоволството от държавната интервенция в промишлената област посредством първия петгодишен план заставя инициаторите и създателите на плана да вмъкнат в него положение, което трябва да успокои и обуздае средите, недоволни от етатизма. В уводната част на първия петгодишен план е записано, че онези предприятия, които държавата ще построи „след определено време, когато започнат да дават сигурна печалба... при първия удобен случай трябва да се предадат на частните предприятия и на народа“¹⁵⁹.

В цитирания пасаж наред с демагогията за възможността и на народа да се възползва от приватизацията се утвърждава положение, което е действително желание и линия в развитието на държавния сектор. Политиката на приватизация на практика започва да се прилага едва около 20 години по-

късно. Провъзгласяването ѝ в началото на 30-те години служи за ограничаване и премахване на недоволството от етатизма.

Представителите на частната инициатива не вярват във възможностите на държавата като предприемач и стопанин. Това също предизвиква тяхното недоволство от държавната интервенция в икономическата област. Като влиза в полемика с недоволните от етатистката политика, списание „Айън тарихи“ пише през февруари 1934 г., „че модерна, механизирана промишленост у нас може да построи само държавата“. Мнението, че „държавата не може да стопанисва фабрики, е напълно погрешно. Рационализирана промишленост може да създаде само държавата“¹⁶⁰.

Нарастващото недоволство срещу етатизма авансира идеята за превръщането му от партиен принцип в юридическо основание на икономическата политика на турското правителство. Ортодоксалните кемалисти недоволстват от инертността на партийното ръководство в това отношение. Според тях не би имало съпротива срещу етатизма, ако и държавната политика би била етатистка¹⁶¹.

Времето от 1931 г., когато етатизмът става партиен принцип, до 1937 г. – включването му в Конституцията, е период не само на спорове около необходимостта от етатизма, но и на съпротива срещу него. Както пише Ш. Сюрея, през този период етатизмът е най-остро критикуван и „даже изложен на съпротива“ партиен принцип¹⁶².

Противниците на етатизма считат, че той не може да бъде основа на национална политика, тъй като за него няма материални и обективни условия в Турция. За тях етатизмът е свойство на духовните увлечения на незначителна част от интелигенцията. Поради това, с повод и без повод, етатизмът може да бъде подложен на обсъждане и критика. Възправяйки се срещу такова тълкуване и омаловажаване на етатизма, един от ревностните му защитници, Ш. Сюрея, пише, че той не е субективно течение, а реалност, породила се от националните условия в Турция¹⁶³.

Непрекъснатите атаки срещу етатизма и все по-нарастващото недоволство от него всред деловите кръгове заставят турското правителство през 1937 г. да го включи в Конститу-

цията, с което се дава основание не само да се отхвърлят словесно атаките срещу етатизма, но и да се приема юридическо преследване на неговите противници. Неслучайно, предвиждайки тази опасност, противниците на етатизма се противопоставят най-решително срещу включването му в Конституцията¹⁶⁴.

Въпреки очакванията, борбата срещу етатизма не затихва, а се засилва. Това принуждава правителството на Джелял Баяр в програмната си декларация от 8 ноември 1937 г. да даде гаранция на частния капитал и инициатива. В декларацията се казва: „Ще покровителстваме и поощряваме извършването на онези дейности, които трябва да бъдат реализирани от частната инициатива. Във връзка с тази цел ще продължим политиката на покровителство на частната инициатива.“¹⁶⁵

Етатистката политика се оправдава с необходимостта да се подпомогне „разнообразяването и развитието на частната инициатива и капитал“¹⁶⁶. От програмата на правителството на Джелял Баяр се вижда, че въпреки наличието на силни етатистки тенденции в икономическия живот на страната през 30-те години, управляващите кръгове са принуждавани да се съобразяват с настроенията на противниците на етатизма и в тяхен интерес прокарват в програмите на правителствата известни нотки на отстъпление пред недоволството на частния капитал и инициатива.

За активизиране на борбата срещу етатизма значителна роля изиграва и един субективен фактор – смъртта на Кемал Ататюрк през 1938 г. След нея все по-явни стават тенденциите на сближаване между Турция и страните на западната демократия. Тази перспектива дава тласък на борбата на противниците на етатизма и те засилват атаките си срещу него. Под въздействие на нарастващата борба срещу етатизма новото правителство на Рефик Сайдам е принудено на 27 януари 1939 г. в програмната си декларация пред Великото национално събрание да заяви, че правителството „ще зачита и дава подкрепа на частната инициатива, която със своята нормална дейност способства за укрепването на икономическия строй на страната“¹⁶⁷.

Уверенията на правителството в толерантност и по-натат-

тъшна подкрепа на частната инициатива не стопиран недоволството срещу провежданата икономическа политика. Блокът на конгломерата от компрадори, турска търговска и част от промишлената буржоазия не се задоволява само с уверения и словесни гаранции. Той се бори за прекратяване на държавната приемаческа дейност във всички сфери на стопанството. Давайки израз на това настроение, депутатът А. Н. Демираг остро критикува в националното събрание държавната интервенция в икономическата област. „Икономиката на една страна – заявява А. Н. Демираг – може по-добре да се създаде от частната инициатива. Редица страни са достигнали днес разцвет, който е резултат от усилията на частната инициатива. Турската нация, която не надяваше единствено на държавните чиновници, в икономическата област е много изостанала.“¹⁶⁸ Демираг не само остро критикува етатизма пред Великото национално събрание; но и на дело отрича неговата необходимост. Турското национално събрание до 1939 г. не е било свидетел на такова явно отхвърляне на държавната инициатива в икономическата област. Това става възможно към края на 30-те години, защото в Турция вече са назрели социално-икономически фактори и условия, които дават повече надежда и сигурност за изява на частната инициатива. Новите деяния в политическия живот на страната принуждават ръководителите на управляващата Народнорепубликанска партия да заговорят за демократизация на политическата система в страната. На 6 март 1939 г. председателят на Народнорепубликанска партия и президент на Турската република Исмет Иньоню се среща със студентите на университета в квартала „Баязид“ на Истанбул. Речта, произнесена пред студентите, е показател за политическите настроения в страната, които принуждават Исмет Иньоню за първи път от неговото президентство да заговори за промени в политиката на Народнорепубликанска партия, които щели още повече да засилят демократичния характер на управлението. След като застъпва тезата за общонародния характер на Народнорепубликанска партия, а тя „още от сега се е превърнала в едно политическо семейство, което обединява всички интереси и синове на страната“, Исмет Иньоню продължава речта си с обещание,

че в бъдещите избори ще бъдат представени само онези личности като кандидати за народни представители, които са се проявили с активна народополезна дейност¹⁷⁰. „Заедно с това – завършва речта си Исмет Иньоню – ще се засилят връзките на кандидатите с народа и ще се практикуват и усъвършенстват методите за сближаване на предложениета на Президиума и партийните организации.“¹⁷¹

Президентът на Турската република открито говори в речта си за нови насоки в избирателната система – усъвършенстване чрез установяване на по-тесен контакт с народа. Тук демагогията е неоспорима, но заедно с това речта на Исмет Иньоню дава основания да се направи изводът, че управляващата Народнорепубликанска партия не може вече да не се съобразява със засилващата си в страната борба за власт на опозиционните прослойки на буржоазията. В интерес на последните се дава обещание за демократизация на управлението. Ярен е стремежът да се предотврати възникването на нови политически групировки. Обещанието за демократизация преследва и целта да групира и приобщи около избирателната листа на Народнорепубликанска партия всички избиратели.

Поради започването на Втората световна война рекламираната идея за демократизация на избирателната система и на управлението не намира приложение на дело. Вместо демократизация се засилва авторитарният режим на Исмет Иньоню.

Предприетите от правителството мероприятия в областта на промишлеността и търговията предизвикват силното недоволство на формиращата се вече едра промишлена буржоазия и на едрите търговци. Тези прослойки активизират борбата си за строго определяне границите на етатизма и за разширяване сферите за доходно инвестиране на частния капитал. Фабрикантият недоволстват и от прекратяване действието през 1942 г. на закона за прокровителстване на промишлеността. За неутрализиране на това недоволство правителството на Шукрю Сараджоглу в своята програмна декларация от 5 август 1942 г. заявява, че „в икономическата и политическата област, предоставените на етатизма, частната инициатива и на кооперациите области са толкова обширни, че между тях не може да има борба на интересите им“¹⁷². Подобни декларации не са в

състояние да обуздаят все по-нарастващата борба на турската буржоазия срещу етатизма.

Едрата търговско-промишлена буржоазия изразява решително несъгласие с намерението на правителството на Шукрю Сараджоглу да състави нов план за следвоенното икономическо развитие на Турция.

Още през лятото на 1944 г. Министерството на икономиката оповестява, че се подготвя план за промишлено развитие. За целта Меджлисът избира специална комисия. В нея влизат министърът на финансите Нуруллах Сумер, министърът на икономиката Фуат Сирмен, министърът на търговията Джелял Сирея и министърът на земеделието Ш. Хатибоглу¹⁷³.

Планира се строителството на предприятия за хранителни продукти, консервни фабрики, водни канализации, тъкачни и захарни фабрики. За четири години се предвижда да бъдат изразходвани 80–100 млн. лири¹⁷⁴.

Идеята за съставянето на план за промишлено развитие остава нереализирана нито през 1944 г. и нито в края на Втората световна война. Естествено налага се да се видят причините за неуспеха на правителственото начинание. Кабинетът на Ш. Сараджоглу се отказва от проектите си за планиране на следвоенното промишлено развитие под влияние на недоволството и съпротивата на едрата буржоазия, която в никакъв случай не иска да допусне отново правителството чрез планиране на промишленото развитие да ограничи нейната възможност за инвестиране на свободните капитали в най-доходните отрасли на стопанството.

Разбира се, за отказа на правителството от идеята за планиране на промишленото развитие има и съображения от финансов характер – липсват средства поради отклоняването им за милитаризация на икономиката.

В редица градове на страната са проведени събрания на търговските палати. На тях търговците настояват да им се предостави неограничена свобода за търговска дейност с цел увеличаване размерите на печалбите им¹⁷⁵.

Към края на Втората световна война все по-настойчиви стават исканията за свобода на частната инициатива. Вестник „Улус“ на 29 януари 1945 г., като дава отпор на тези искания,

пише: „... тия, които искат държавата да не се намесва много в икономическата дейност, настояват и да се фиксира попрището на частната инициатива в икономическата област, където се разпростира държавната инициатива. Партийната програма е изключила борбата на девлетчика с частните интереси.“¹⁷⁶

През пролетта на 1945 г. борбата на индустрисците срещу етатизма става още по-напрегната. Укрепналата по време на войната буржоазия иска да излезе от стагниращите граници на етатизма и се бори срещу него под флага на защита на общонационални и народни интереси. Противниците на етатизма правят опити да дискредитират пред народа държавните икономически предприятия, като се стремят да докажат, че те работят във вреда на страната¹⁷⁷.

Турското правителство в края на Втората световна война е изправено пред лицето на силна опозиция срещу своята икономическа и цялостна вътрешна политика. Напрегнатата ситуация вътре в страната заставя правителството да премине от авторитарния режим към многопартийната система.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Riza, K. Türkiye ziraati ve Türkiye ziraatının muhüm şubeleri. Ankara, 1935, p. 10.

² Aylık ansiklopedi. İstanbul, 1945, cilt 1, No 12, p. 376.

³ Так там.

⁴ Так там.

⁵ Так там.

⁶ Cumhuriyet (Ankara), No 4819, 12.X.1937.

⁷ Aylık ansiklopedi..., p. 377.

⁸ Так там.

⁹ Так там.

¹⁰ Так там.

¹¹ Так там.

¹² Так там.

¹³ Так там.

¹⁴ Так там.

¹⁵ Так там.

¹⁶ Так там.

¹⁷ Так там.

¹⁸ L'évolution de l'industrie manufacturière en Egypte, en Israël et en Turquie. New York, 1958, p. 108.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası üç aylık buleten, 1937, No 25, p. 131;

- Forum (Ankara), 1960, No 154–155, p. 7.
- ²⁰ Hershlag, Z. Y. Turkey. An economy in transition. The Hague, 1958, p. 139.
- ²¹ Ulus (Ankara), 26.I.1946.
- ²² Hershlag, Z. Y. Цит. съч., с. 120.
- ²³ Aylık ansiklopedi, 1944, cilt 1, No 4, p. 108.
- ²⁴ Istatistik yıldığı, Ankara, 1945, cilt 15, p. 292.
- ²⁵ Aylık ansiklopedi, 1944, cilt 1, No 4, s. 108.
- ²⁶ Пак там, 1945, cilt 1, No 12, p. 377.
- ²⁷ La turquie Kemaliste (Ankara), 1937, No 37, p. 17.
- ²⁸ Apak, K. C. Aydunelli, M. Akin. Türkiye'de devlet sanayii ve maadin işletmeleri. Izmit, 1952, 100–101.
- ²⁹ Пак там, 282–283.
- ³⁰ Sertel, Y. Türkiye'de ilerici akımlar. İstanbul, 1969, p. 43.
- ³¹ Istatistik yıldığı, cilt 7, p. 354.
- ³² Пак там, cilt 17, p. 190.
- ³³ Пак там, cilt 12, p. 332.
- ³⁴ Ulus, 2.I.1939.
- ³⁵ Istatistik yıldığı, cilt 12, p. 332.
- ³⁶ Пак там, cilt 13, p. 203.
- ³⁷ Kivircin, H. Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi. İstanbul.
- ³⁸ Istatistik yıldığı, cilt 9, p. 189.
- ³⁹ Avcioglu, D. Türkiye'nin düzeni (Dün – Bugün – Yarın), Ikinci-baskı. Ankara, 1969, p. 35.
- ⁴⁰ Вдовиченко, Д. И. Национальная буржуазия Турции. М., 1962, с. 14.
- ⁴¹ Cillov, H. Türkiye ekonomisi. İstanbul, 1962, p. 245.
- ⁴² Данните са взети от: Ulus, 13. XII. 1939; Sertel, Y. Türkiye'de ilerli akımlar. İstanbul, 1969, p. 44; Смирнов В. П. Турция. Экономика и внешняя торговля. М., 1956, с. 9.
- ⁴³ Мировое хозяйство и моровая политика, 1940, № 9, с. 4.
- ⁴⁴ Современная Турция. М., 1965, с. 51.
- ⁴⁵ Ayın terifi (Ankara), 1935, No 15, p. 56.
- ⁴⁶ Istatistik yıldığı, cilt 7, p. 440; cilt 12, p. 45.
- ⁴⁷ Ayın tarihi, 1935, No 15, p. 56.
- ⁴⁸ İktisadi yürüyüş (Ankara), 1946, No 1157, p. 5.
- ⁴⁹ Aydemir, S. S. İkinci adam, cilt II. İstanbul, 1967, p. 343.
- ⁵⁰ Генинг, М. Г., Т. Гусенов. Торговые отношения с странами Востока. 1938, с. 36.
- ⁵¹ Istatistik yıldığı, cilt II, p. 394.
- ⁵² Корниенко, Р. Д. Рабочее движение в Турции 1918–1963 гг. М., 1963, с. 55.
- ⁵³ Istatistik yıldığı, cilt 13, p. 187.
- ⁵⁴ Пак там, cilt 12, s. 80.
- ⁵⁵ Aydemir, S. S. Цит. съч., с. 80.
- ⁵⁶ Sertel, Y. Цит. съч., с. 44.
- ⁵⁷ Istatistik yıldığı, cilt 9, p. 153.
- ⁵⁸ Пак там, cilt 10, p. 160; cilt 13, p. 157.
- ⁵⁹ Пак там, cilt 8, p. 241; cilt 9, p. 182; cilt 14, p. 171.
- ⁶⁰ Пак там, cilt 11, p. 194.
- ⁶¹ Пак там, cilt 9, p. 193.

- ⁶² Пак там, p. 186.
- ⁶³ Hazar, N. Türkiye'de tarım satış kooperatifleri. Ankara, 1961, p. 9.
- ⁶⁴ Бутаев, М. Национальная революция на Востоке. Проблемы Турции. М., 1925, с. 45.
- ⁶⁵ Новичев, А. Д. Крестьянство Турции в новейшее время. М., 1959, с. 168.
- ⁶⁶ Из исследования по истории культуры Востока. М.–Л. 1960, с. 387.
- ⁶⁷ Haditogulları, B. Turiye'de toprak reformu ve iktisadi kalkınma, – Forum, 1967, No 312, p. 9.
- ⁶⁸ Дацаг, Б. М. Турецкая республика. М., 1965, с. 21.
- ⁶⁹ Istatistik yıldığı, cilt 19, p. 337.
- ⁷⁰ Forum, 1960, No 154, p. 8.
- ⁷¹ Ayın tarihi, 1937, No 37, p. 57; Hershlag, Z. Y. Цит. съч., с. 164.
- ⁷² Краткие сообщения института востоковедения, 26, 1958, с. 29.
- ⁷³ Düstur, cilt 21, 433–442.
- ⁷⁴ Пак там, 433–434.
- ⁷⁵ Пак там, с. 434.
- ⁷⁶ Пак там, 434–440.
- ⁷⁷ Пак там, с. 434.
- ⁷⁸ Пак там, с. 438.
- ⁷⁹ Пак там, с. 435.
- ⁸⁰ Ученые записки Института востоковедения, 12, 1956, с. 235.
- ⁸¹ Düstur, cilt 21, p. 622.
- ⁸² Ученые записки с. 235.
- ⁸³ Новейшая история Турции. М., 1968, с. 178.
- ⁸⁴ Aylık ansiklopedi, cilt 11, 1945, p. 510.
- ⁸⁵ Düstur, cilt 23, 1617–1618.
- ⁸⁶ Алибеков, И. В. Государственный капитализм в Турции. М., 1966, с. 125.
- ⁸⁷ Aylık ansiklopedi, 1945, cilt 1, No 12, p. 377.
- ⁸⁸ Пак там.
- ⁸⁹ Ulus, 25.I.1945.
- ⁹⁰ Пак там, 4.I.1945.
- ⁹¹ Пак там, 20.I.1945.
- ⁹² Aylık ansiklopedi, 1945, cilt 1, No 12, p. 377.
- ⁹³ Ulus, 25.I.1945.
- ⁹⁴ Пак там.
- ⁹⁵ Пак там.
- ⁹⁶ Пак там.
- ⁹⁷ Пак там, 26.I.1946.
- ⁹⁸ Пак там.
- ⁹⁹ Пак там, 9.II.1946.
- ¹⁰⁰ Yeni iktidarıń çalışmań. İstanbul, 1952, p. 215.
- ¹⁰¹ Ulus, 25.I.1945; 9.II.1946.
- ¹⁰² Akşam (Ankara), No 9258, 27.VII.1944.
- ¹⁰³ Пак там.
- ¹⁰⁴ Пак там.
- ¹⁰⁵ Пак там.
- ¹⁰⁶ Türk ekonomist (Ankara), 1951, No 96, p. 170, Ulus, 29.X.1948.
- ¹⁰⁷ Apak K. Цит. съч., с. 282.

- ¹⁰⁸ Новейшая история Турции, с. 207.
- ¹⁰⁹ *Düstur*, cilt 24, p. 10.
- ¹¹⁰ *Ulus*, 9.VII.1945.
- ¹¹¹ *Avcıoglu, D.* Цит. съч., с. 35.
- ¹¹² *Istatistik yılıığı*, cilt 12, p. 332; cilt 17, p. 188.
- ¹¹³ Пак там, cilt 13, p. 203; cilt 17, p. 190.
- ¹¹⁴ *Unal, H.* L'Economie mixte en Turquie. Genéve, 1948, p. 100.
- ¹¹⁵ Пак там, с. 101.
- ¹¹⁶ *Вдовиченко, Д. И.* Борьба политических партий в Турции 1944–1965 г.г. М., 1967, с. 14.
- ¹¹⁷ *Sertel, Y.* Цит. съч. с. 56.
- ¹¹⁸ *Iktisadi yürüyüş*, 1946, № 157, p. 5.
- ¹¹⁹ *Cillov, H.* Цит. съч., с. 409.
- ¹²⁰ *Aydemir, S. S.* Цит. съч., cilt III, Istanbul, 1968, p. 510.
- ¹²¹ *Вдовиченко, Д. И.* Национальная буржуазия Турции, с. 15.
- ¹²² *Смирнов, В. П.* Турция. Экономика и внешняя торговля, с. 9.
- ¹²³ *Iststistik yılıığı*, cilt 17, 156–157.
- ¹²⁴ *Dicleli, V.* Ekonomik ve ticaret bakanlığı işleri. Ankara, 1950, p. 12.
- ¹²⁵ *Данцик, Б.* Цит. съч. с. 153.
- ¹²⁶ Новейшая история Турции, с. 211.
- ¹²⁷ *Ulus*, 30.V.1945.
- ¹²⁸ Пак там, 6.V.1945.
- ¹²⁹ *Iktisadi yürüyüş*, 1965, № 448–449, p. 94.
- ¹³⁰ *Beş senelik tarımsal kalkınma programı*. Ankara, 1948, p. 5.
- ¹³¹ *Aksam*, 10.IX.1946.
- ¹³² *Миллер, А. Ф.* Очерки новейшей истории Турции. М., 1948, с. 193.
- ¹³³ Ученые записки института востоковедения АН СССР, 17, 1959, с. 207.
- ¹³⁴ *Kandemir, F.* Siyasi dargınlıklar, cilt 3. Istanbul, 1955, p. 17.
- ¹³⁵ През февруари 1925 г. избухва национално-свободително въстание на кюрдските племена, възглавявано от техните вождове, които под влиянието на Англия издигат антирепубликански лозунги.
- ¹³⁶ *Tunaya, T. Z.* Türkiye'de siyasi partiler (1859–1952). Istanbul, 1952, p. 616.
- ¹³⁷ Пак там, с. 618.
- ¹³⁸ Пак там, с. 619.
- ¹³⁹ Пак там, с. 617.
- ¹⁴⁰ *Алибеков, И. В.* Цит. съч., с. 101.
- ¹⁴¹ *Akerman, N. C.* Demokrasi ve Türkiye'de siyasi partiler hakkında kısa notlar. Ankara, 1950, p. 38.
- ¹⁴² *Tunaya, T. Z.* Цит. съч., с. 632.
- ¹⁴³ Пак там, с. 633.
- ¹⁴⁴ *Kandemir, F.* Цит. съч., cilt 4, Istanbul, 1955, p. 72.
- ¹⁴⁵ *Tunaya, T. Z.* Цит. съч. с. 633.
- ¹⁴⁶ *Kandemir, F.* Цит. съч., cilt 4, с. 73.
- ¹⁴⁷ *Tunaya, T. Z.* Цит. съч., с. 635.
- ¹⁴⁸ CHP 25 yıl, Ankara, 148, p. 21.
- ¹⁴⁹ *Başar, A. H.* Demokrasi buhranları. Istanbul, 1955, 22–23.
- ¹⁵⁰ CHP 25 yıl, Ankara, 1948, p. 21.
- ¹⁵¹ Международная жизнь, 1969, № 2, с. 157.
- ¹⁵² *Nedim, V.* Şahsi teşebbüsün bizdeki zaferi. – Kadro (Ankara), 1933, № 13, p. 10.
- ¹⁵³ Ayın tarihi, 1934, № 2, p. 16.
- ¹⁵⁴ Yeni asır, 21.I.1934.
- ¹⁵⁵ Ayın tarihi, 1934, № 2, p. 16.
- ¹⁵⁶ Пак там.
- ¹⁵⁷ Пак там.
- ¹⁵⁸ *Hamdi, A.* İktisadi devletçilik, cilt 1. Istanbul, 1931, p. 60.
- ¹⁵⁹ *Avcıoglu, D.* Цит. съч., с. 220.
- ¹⁶⁰ Ayın tarini, 1934, № 2, p. 33.
- ¹⁶¹ Kadro, 1933, № 21, p. 18.
- ¹⁶² Пак там, 1934, № 34, с. 5.
- ¹⁶³ Пак там.
- ¹⁶⁴ *Berkes, N.* İki yüzyıldır neden bocalıyoruz? Istanbul, 1965, p. 108.
- ¹⁶⁵ Hükümet programları (1920–1965). Istanbul, 1968, p. 88.
- ¹⁶⁶ Пак там.
- ¹⁶⁷ Пак там.
- ¹⁶⁸ *Ulus*, 27.VI.1939.
- ¹⁶⁹ *Milliyet (Ankara)*, 2.III.1970.
- ¹⁷⁰ Пак там.
- ¹⁷¹ Пак там.
- ¹⁷² Hükümet programları... p. 147.
- ¹⁷³ *Aydemir, S. S.* Цит. съч., cilt II, p. 396.
- ¹⁷⁴ *Aksam*, № 9154, 16.VI.1944.
- ¹⁷⁵ Пак там, № 9247, 16.VII.1944.
- ¹⁷⁶ *Ulus*, 28.I.1945.
- ¹⁷⁷ *Vatan (Ankara)*, 12.VI.1945.